

Lütviyyə Əsgərzadə

filologiya elmləri doktoru, dos.

Azərbaycan poeziyasında Qarabağ

XX əsr 80-ci illərin sonunda cəmiyyətimizdə yaşanan sosial-siyasi proseslər, milli özünəqayıdış, düşüncə azadlığındakı yenilik, müharibə dəhşətləri bədii ədəbiyyata təsirsiz qalmadı. Nəticədə Azərbaycan şeirində Qarabağ müharibəsinin ideoloji və fəlsəfi tərəfini əks etdirən bədii əsərlər yazıldı.

Corc Bayron yunan inqilabı haqqında yazdığı “Kefaloniya gündəliyi”ndə belə bir qeyd yazır: “Ölülərin yuxusu pozulub, mən uyurmuyam? Tiranlar cahanı əzir, mən susarmıyam? Əlbəttə, bu qədər qorxunc hadisələrin yaşandığı bir zamana şahidlik etmiş düşüncə, sənət, ədəbiyyat adamları da uyumadı və susmadı. Yaşananları yazdıqları şeirlərin misralarında əks etdirdilər.

“İnsanlığ tarixinin qara səhifələri olan müharibələr, çox ədəbi əsərlərin mövzusu olmuş və olmağa da davam etməkdədir. Nə qədər keçərli səbəblərlə olursa olsun, istər zəfərlə bitsin, istərsə məğlubiyyətlə, müharibənin ortaq bir nöqtəsi var, müharibənin geridə buraxdıqları. Bəzən ölümə gəlir bu acı, bəzən yaralanmayla, bəzən ayrılıqla. İnsanı əks etdirən bir güzgü olan ədəbiyyat da həyatın bu gerçəyindən uzaq durmamışdır” [2, 355].

Qarabağ müharibəsi də “həyatın bir gerçəyidir” və bu yalnız torpaq davası deyil, bu bütövlükdə azərbaycançılıqla aparılan bir müharibədir. Bu müharibədə nə yaşlıya, nə uşağa, nə qadına aman verilmədi. Uşaqlar, qadınlar və yaşlılar erməni vandalizminə, ağlagəlməz işgəncələrə məruz qaldı. Bütün bunlar, Qarabağ çılgığı, köçkünlərin fəryadı, şəhidlik, düşməne nifrət, dövlət suverenliyinin qorunmasına çağırış və vətənə sədaqət hissi, zamanın ağır ideoloji yükü, torpaq itkisi, torpaq həsrəti, torpaq uğrunda şəhid olan qəhrəmanlar, ana bətnində doğranaraq məhv edilən uşaqların ölümü və s. ədəbiyyata, daha çox da şeirə yüklənirdi. Qarabağ mövzusunda Xəlil Rza Ulutürk, Bəxtiyar Vahabzadə, Məmməd Araz, Nəbi Xəzri, Nəriman Həsənzadə, Qabil, Zəlimxan Yaqub, Cabir Novruz, Nüsrət Kəsəmənli, Məmməd Aslan və s. şairlərin yazdıqları əsərlər istisnasız o dövrün barıt qoxulu, qanla yazılmış örnəkləridir. Məsələn, Nəriman Həsənzadə şeirində

Qarabağ Azərbaycandır!

müharibədən əvvəlki “fəsilələrin çaşdığı”, “qışda bahar”, “qızılgülün yanağında qızılyanaq qar gördüyü” Qarabağın müharibədəki halının təsviri çox təsirlidir:

Meyitin başı soyulub,

Birinin gözü oyulub.

Körpə pis günə qoyulub,

Eşiblər goreşən kimi [7, 164].

Yaşanan dəhşətlər Zəlimxan Yaqub şeirində isə belə dilə gətirilib:

Danışmağa qoyma məni,

Dişimi qır, dilimi kəs.

Qarnımı cır, körpəmi vur,

Nəslimi qır, Dölümü kəs [8, 257]. 92

Nəriman Həsənzadənin digər bir şeirində, “Şəhid atası Şərif qağaya məktub”u çox ağırlıdır. Şairin “Şəhid atası Şərif qağaya məktub” şeirində həm də erməni vandalizmi qarşısında “tabut”un “sükut içində”, “sükutun tabut

içində olduğu” həyacanla dilə gətirilir: “Tabut sükut içindəydi/Sükut tabut içindəydi” [7, 422].

26 fevral 1992-ci ildə rusla erməni hərbiçiləri planlı şəkildə müharibə içində müharibə və bu müharibədə misli görünməyən qorxunc cinayət etdilər. Xocalını və Xocalı xalqını yerlə yeksan etdilər. Bu qorxunc cinayət, Alman faşistlərinin etdiklərindən də ağır və rəhmsiz idi. Xocalıda erməni təcavüzçüləri ana bətnindəki uşaqlara da rəhm etmədilər. Öldürülən uşaqlarların gözlərinin oyulması, qulaqlarının kəsilməsi, qadınların döşlərinin, hamilə qadınların qarnının cırılması, ana bətnindəki uşaqların doğranması, cənazələrinin dəlik-deşik edilməsi, dağılması mənfur ermənilərin günahsız xalqa qarşı olan nifrətlərinin, eyni zamanda nə qədər cani olduqlarını bir daha təsdiqidir. Əlbəttə, bu ermənilərin nə birinci və sonuncu suçları deyil. 1905-ci ildən başlamış bu günə qədər əllərinə keçən hər fürsətdə ermənilər bunu etmişlər. Söhrab Tahirin "Xocalı qətliamı", Hikmət Ziyayın "Xocalı faciəsi", Fikrət Qocanın "Hər gecə Xocalıda", Aslan Kəmərlinin "Öldən gedir", Zəlimxan Yaqubun "Xocalım, sükunət", Əli Vəkilin "Dördlülər", Fəridə Hacıyevanın "Xocalım hey!", Şərif Ağayın "Xocalı, səni dünyaya çatdırmadıq", Məhəmməd Aranlının "Xocalı", Nurəngiz Günün "Xocalı simfoniyası: rekviyem", Nusrət Kəsəmənlinin "Xocalı", Paşa Qəlbınurun "Cahad", Rafiq Hümmanın "Şəhid nəğməsi", Zeynal Vəfanın "Əsgər andı" şeirlərində Xocalı soyqırımının göynəyi, acısı poetik dillə əks olunub.

Qarabağ müharibəsinin insan taleyinə yansıyan sızıltısını, yaradıcılığında duyğusallıqla əks etdirənlərdən biri də “Xocalı simfoniyası” əsəri ilə azadlıq, fikrin ifadə tərzilə 90-cı illər şeirinə yeni bir zərafət, duyğusallıq gətirən şairə Nurəngiz Gündür.

Qarabağ müharibəsi, müharibənin gətirdiyi fəlakətlər Nurəngiz Gün yaradıcılığında qırmızı xətlə keçir. Şairəni bir ana, bir qadın olaraq ən çox rahatsız edən, uşaqlarımızın başına gətirilən işgəncələrdir. Onların yetim qalmaları, əsir alınmaları, qətl edilmələridir. “Kərəm ol sən o gözəlin

Qarabağ Azərbaycandır!

Allahı” şeirində Nurəngiz Gün uşaqlarımızın ana qarnında ermənilər tərəfindən qəddarcasına öldürülməsindən bəhs edərkən məsum çağların işgəncə ilə öldürülməsinə biganə qala bilməyən şairə öz sızıltılarını, acılarını da dilə gətirir, haqq səsinə ucaldır. Şairənin çağırışında haray var. Bu həssaslıq, bu sızıltı, haraylı hisslər silsiləsi şairənin “Xocalı Simfoniyası”nda da eyni duyğularla davam etdirilir. Şeir “İlahi! Sən onlara hüsur ver” müraciətilə başlayır:

Yox, rüzgar!

O cürə əsmə sən!

TorpaqdaTorpağın altında

Dipdiri ölümlər var!

Diksinə bilər onlar

- Alt-üst etmə torpağı,

Onlar onsuz da yazıq!

Tələf olubdur, onlar! [6].

Nurəngiz Günün rüzgardan torpaq altındakı dipdiri insanların səslərini, fəryadlarını duyubduymadığını xəbər alması şeirin ən təsirli misralarıdır. O əmindir ki, nə rüzgar, nə də başqaları bu günahsız insanların səsinə, “Əsrin Simfoniyasını-Ölümlər Himni”ni duymayıb. Amma dünya bu səsi duymalıdır. Əsrin Xocalı fəryadını – şəhid çığıqlarının simfoniyasını, “Ölümlər himni”ni duymalıdır! Məqsədi dipdiri ölümlərin haqq səsinə dünyaya çatdırmaq olan şairənin hadisələri torpağın üstündə deyil, torpağın altında, dünyanın bu üzündə deyil, o biri üzündə baş verməsini əks etdirməsi diqqətə dəyərdir. Torpağın altında ölə bilməyən insanlar, xüsusilə də uşaqlar, onların torpaq altında havasız, anasız zarımları, əsas da süd üçün ana sinəsi axtarmaları çılpəq bir dillə ifadə edilir: “İnqələr ana döşü əvəzinə/indicə torpağı əməcəklər!..”

Deyirlər ki, Nazim Hikmət həbsxanada olarkən rəssam Abidin Dınovdan soruşur: “Abidin, sən ümidin şəklini çəkə bilərsən”? Abidin Dınov ümidin şəklini çəkibmi, bilmirəm, amma Nurəngiz Gün Xocalı faciəsinin, Xocalıda dipdiri torpağa basdırılan ölümlərin harayının, ahının, naləsinin, bir sözlə “Zülmün nəhəng tablosunu sözlə şəklini çəkib:

Varındısa... sən Allah, ey Rüzgar,

fırça gətir!

Mən bu Qlobal Ahın şəklini çəkərəm!

Çəkə bilərəm Onu

– Bəşəriyyət önündəki

Zülmün Nəhəng Pannosunu! [6].

Xocalı faciəsinin sözlə şəklini əbədləşdirən şairə bu rekviyemində faciənin günahsız qurbanlarına çevrilmiş insanların ruhunun narahat yaşamasından, onların hansısa kiçik bir pıçıltıdan ürkməsini də dilə gətirir, bütün dünyanı bürümüş rəzalətin nəticəsi olaraq uşaqların, yaşlıların amansızca qətl edilməsini həzm edə bilmir, üzünü uca varlığa tutub imdad dilərkən özü də tərki-dünya olur sanki. Xocalı soyqırımını qurbanlarını “Xocalı simfoniyası”nda torpaq üstə inləyən uşaqların,

Qarabağ Azərbaycandır!

anaların ah-naləsini özünəməxsus bir şəkildə qələmə almış Nurəngiz Gün əllərini göylərə açaraq bu söyqırımın insanların həyatına gətirdiyi acı rüzgardan söz açır, bəşər tarixində insanlığa qarşı yönəlmiş olan cinayətin törətdiyi vəhşilikləri dilə gətirir. Bu, şairənin içindən keçən hisslərin təzahürü, vəhşiliklərə qarşı ehtiraz səsidir” [4, 10]. Tənqidçi Vəqif Yusifli N.Günün şeirlərini “oxunmuş bir dua”ya bənzədir. Nurəngiz Günün “Xocalı simfoniyası”nda çağırışla haray, dua ilə lənət bir-birinə qarışır. Qeyd edək ki, Xocalı hadisələrinin hansı zamanda törədilməsinə baxmayaraq dünya var olduğu bu faciənin səbəbkarları lənətlənəcəklər. Beləliklə, N.Günün “Xocalı simfoniyası”, acını, ağrını, ölümü, erməni vandallıqlarını əks etdirən sənət abidəsidir. Zamanın həyəcan simfoniyası olan bu abidə, əsrlər keçsə də erməni qəddarlığını, zülmünü, hiyləgərliyini, xəyanətini və cinayətini unutturmağa qoymayan, hər zaman xatırlanan bir abidədir!

Günümüzdə yazılan şeirlərdə görünür ki, müharibənin insanın içindəki acını, daşdığı həyat yükünü, yaşadığı vəhşəti ifadə etmək baxımından şeirimizi daha sərt təsiri altına alıb. Bu ağrı, acı, ölüm, qaçqınlıq ədəbiyyatımızın Ş.Ağayar, R.Qaraca, Z.Əzəmət, Q.Ağsəs, M.Köhnəqala kimi şairlərin müharibənin yaxıb kül etdiyi arzuların, öldürdüyü ümidlərin insan içində açdığı yaraları göstərən, öz duyğusal ahəngi və bədii formasıyla müharibə insanının hisslərinin yanğısına və şairin mənəvi ağrıların təfəssilatına söykənən” şeirlərində bədii təcəssümünü tapır. Müharibə mövzunu ağrı, acı və müharibə ovqatı ilə poeziyaya gətirənlərdən biri də Ş.Ağayardır. Şair “Namaz” şeirində daha ilk misralarından oxucunu həyəcanlandırır, çünki o, yaşadığı faciələrin portretini, acının görüntülərini şeirdə sərgiləyir.

Göründüyü kimi, barışa bilmədiyimiz torpaq itkisi, alışa bilmədiyimiz məcburi köçkünlük, müharibədə itirdiklərimizin ağrı-acısı dönmənin şeirlərinin misralarına hopub. Gənc şairlər içlərində keçirdikləri acıları çılpaq, boyasız halda şeirə gətirməklə “doğma qarnında, yad toxum” (Garsia Lorka) olan müharibə gerçəklərini; ölüm, qan, şəhid, köç, talan, vətən itkisi və s. şeirlərində ifadə ediblər. Pikasso yaradıcılığının bəlli bir dönməsində, qədər üz çevirdiyi « undergraund » insanların üzüntüsü sərgilənmiş. Qarabağ müharibəsi zamanı elindən, yurdundan didərgin düşmüş, arxalarında vətən torpağı, ana-ata məzarı, qız, gəlin harayı buraxıb gələn köçkünlərin üzü də eynilə bir kədər mənzərəsinə çevrildi. Bu kədər tablosunun sərgiləndiyi sənət əsərlərində bir gecədə saç ağardıb, 50 il yaşlananların, vətən həsrətinə, yurd itkisinə, qışın sərt şazağında donaraq buz bağlayıb can verənlərin, doğmalarını, əzizlərini öz əlləri ilə məzara gömənlərin, namusu, isməti üçün öz qızını əlləri ilə boğaraq öldürən anaların, ana qarnında doğmadan ölənlərin; məcburi köçkünlüyün tablosu var. Bu tabloları – portretləri oxumaq, izləmək çox ağırdır. Hələ bu şeiri yazan bu zülmü, vəhşilikləri yaşayan, dədə-baba yurdundan çıxarılarq məcburi köçkünə dönüşən birisə... Bu anlamda, qaçqınlıq, məcburi köç ağrıları Kəlbəcərli şair Ələmdar Cabbarlı, Zəngilan köçkünü, şair Oqtay Zəngilanlı şeirlərinə tökülən, ağrı, acı, göz yaşlarıdır.

Zəngilanda dünyaya gələn, ali təhsilini Bakı Dövlət Universitetində alan, uzun zaman müəllim kimi fəaliyyət göstərən Oqtay İsgəndər oğlu Ələkbərovun Qarabağ müharibəsinə qədər normal bir həyatı vardı. Müharibə onun da arzularını, ümidlərini öldürdü, başına qarlar yağdırdı, şeirlərinə köç ağrısı, yurd həsrəti yüklədi. Taleyinə məcburi köçkünlük yazılan Oqtay Zəngilanlının Vətən duyğuları, köçkünlük iztrabları, yurd həsrəti ilə sızlayan qəlbindəkilər şeirinin misralarında ağrıya dönür. Nə Bakıdakı yeni evi, nə oğul-uşağı ona köçkünlüyünü unutturmur, əksinə gün keçdikcə o yerlərin həsrəti daha da alovlanır. Onu “kədər dənizində üzdürür,” “Yurdu viran qalan elin qəmi”nə döndərir, çünki 94 şair vətən həsrəti ilə alışıb yanır. Oqtay vətən həsrətli şeirlərində nəinki yurdu, eli üçün həsrət çəkir, hətta orada qoyub gəldiyi “dəhrə”si, “yabası” üçün göz yaşı tökür:

Tor qurdular, tərək elədim obamı,

Qarabağ Azərbaycandır!

Qoyub gəldim balta, dəhrə, yabamı.

Sübh yuxumda sönmüş gördüm sobamı,

Baba ocağında köz itirmişəm [9].

Xain əllərin qurduğu tələ nəticəsində doğma yurdunu, ata məzarını itirən, məşəqqətli günlər yaşayan Oqtayın şeirləri dərd, iztirab, qəm, sızıltı, nalədir, haraydır. Bir tərəfdən “qoruya bilmədiyi ata məzarı”nın niskili, bir tərəfdən Azərbaycanda yaranan “çadır şəhərcikləri”, bir tərəfdən utana-utana aldığı köçkün payı, tapdalanan “abır-həya”sı, öldürülən qüruru onun ruhunu sarsıdır. Şair belə dünyaya lənət oxuyur:

Tapdalanır abır, həya,

Yardım almaq istəmirəm.

Lənət sənə, belə dünya,

Köçkün qalmaq istəmirəm.

Qəlbə dəyir gündə biri,

Udmaq olmur hər təhqiri.

Ruhum ölür diri-diri,

Köçkün qalmaq istəmirəm [9].

Özünü “canlı şəhid” adlandıran Oqtayın misralarından köçkünlük dərdi süzülür. “Oqtayın şeirlərində ağrı tarixi Qarabağ müharibəsi ilə doğulmuşdur”. Tənqidçi Nərgiz Cabbarlı yazır: “Şeir həm də yazarın mənəvi və psixoloji yaşantılarına götürən yoldur. Şairin özü ilə, mənəvi dünyası ilə mücadilənin şeirlə ifadəsidir” [3, 168]. Bu nə tale, necə qismət – Ağlayır ana Zəngilan” – deyə fəryad edən Oqtayın da şeirləri “yazarın mənəvi və psixoloji yaşantılarına götürən yoldur. Şairin özü ilə, mənəvi dünyası ilə mücadilənin şeirlə ifadəsidir.” Ona şeir yazdıran ağrıdır, acıdır, köçkünlükdür, yurdsuzluqdur. Bütün bunlar, yəni dərini, kədərini misralara pıçıldamaq yalnız Oqtay Zəngilanlı şeirlərində deyil, Qarabağda savaş verən bütün azərbaycanlılar üçün keçərlidir. Vətəninin, elinin düşmən tapdağından azad edilməsi üçün hər kəsi birliyə, bərabərliyə səsləyən Oqtay bir gün yurd yuvasına dönəcəyi inamı ilə yazır :

Sülh ilə olmasa, cənglə,

Yaraqlanıb top, tüfənglə,

Vuruşub zalım fələklə

Yurd-yuvama dönəcəyəm [9].

Şairin bu inamı, bu istəyi şanlı Azərbaycan ordusu və Ali Baş Komandan, prezident İlham Əliyevin qəhrəmanlığı, şücaəti sayəsində 44 günlük Vətən müharibəsində həqiqətə çevrildi. Güməndən inama, inamdan həqiqətə gedən bu yolda torpaq uğrunda canından keçən şəhidlərimiz, qazilərimiz sayəsində torpaqlarımız işğaldan azad olundu. Artıq qalib ölkənin qalib vətəndaşlarıyıq.

Qarabağ Azərbaycandır!

Tariximizdəki işğal sözü zəfərlə əvəzləndi. Ən önəmlisi - şeirimiz ağrı ilə, kədərlə yüklənən şeirimiz artıq zəfər sevinci, zəfər qüruru ilə yükləndi.

Haqq idi bayrağa içdiyin andın,

Əsrlik yolları qət etdin, əsgər.

Yeni tarix yazdın – zəfər qazandın,

Şuşa qalasını fəth etdin, əsgər.

Başın uca olsun, ay gözüm, canım,

Vüsala yetişdi könül sevdası.

Sayəndə güləcək Azərbaycanım,

Gəldi Qarabağın o xoş sədası.

“Böyük qələbəmizlə yeni era başladı. Bu eranın müəllifi tarix yazan Ali Baş Komandanımız İlham Əliyev və Azərbaycan ordusudur. Qalib çıxdığımız müharibə yalnız Qarabağda getmirdi. Diplomatiya və informasiya cəbhəsində də güclü müharibə gedirdi. 30 ildə susmuş dünya dövlətləri 95 nə sirri-xuda isə susqunluqlarını pozmuş, mənfur düşmənlərimizin dəstəkçisinə çevrilmişlərdi. İlk zəfər diplomatiya müharibəsində qazanıldı. “Dəmir yumruq” kimi birləşən Azərbaycan xalqı Qarabağ müharibəsində milli birlik nümayiş etdirdi; “Döyüşlərdə oğlunu, qardaşını, atasını, həyat yoldaşını itirən Azərbaycan qadını Ali Baş Komandana “Dayanmayın, arxanızdayıq!” - şüarı ilə dəstək oldu. Düşmənin atdığı raketlərdən evləri dağılan, əzizlərini itirən vətəndaşlarımız doğma yurdularını tərk etmədi. Vətən uğrunda şəhid olmağı seçdi. Çünki Ali Baş Komandanına və Azərbaycan ordusuna inandı! Bu baxımdan qazanılan qələbə Ali Baş Komandan İlham Əliyevin əzminin, iradəsinin, qətiyyətli pragmatik siyasətinin, hərbi-sərkərdəlik məharətinin qanunauyğun nəticəsi, xalq-iqtidar birliyinin uğurudur. Bu, qələbə müstəqil Azərbaycan dövlətinin və qəhrəman Azərbaycan ordusunun zəfəridir. Ali Baş Komandanımız İlham Əliyev və Azərbaycan ordusu ən gözəl əsəri yazdı-Qarabağ zəfəri! [5]

İnsan ruhunun tərbiyəçisi olan ədəbiyyatın millətin mənliliyinin, qürurunun, böyüklüyünün, sabahının istiqamətləndirilməsində önəmi böyükdür. Tarixi həqiqətlər çox zaman tarixi əsərlərdən daha çox sənət əsərlərində gizlənir. Səbəbi çox sadədir. Tarix yazanlar tarixi hadisələri hər hansı siyasi quruluşun sifarişi ilə, ya da tərəfdarı olaraq yazırlar, ancaq ədəbiyyat insanı öyrəndiyi üçün, hadisələrə daha obyektiv baxır, milli sənətkarlar belə sətirlər arasında da olsa tarixi həqiqətləri əks etdirməkdən çəkinməmişlər. Bu mənada, “poeziya (ədəbiyyat) tarixdən daha fəlsəfi və ciddidir” [1] və 1990-2020- ci illərin Azərbaycan şeirində 30 illik tariximiz, ağrı-acımız və zəfər sevincimiz tariximiz əks olunub.

Ədəbiyyat

1. *Aristotel, Poetika. Bakı, Şərq-Qərb, 2006.*

2. *Alan E. Savaş ədəbiyyatda savaş. Ayvakti Düşünce - Kültür və ədəbiyyat dərgisi. 2016 İyun, 69 sayı*

3. *Cabbarlı N. Savaş mövzusu Çağdaş Azərbaycan Şeirində Təməl Yön kimi (1993-2005 illər) / Uluslararası Savaş və ədəbiyyat Sempozyumu Bildirilər kitabı 16-18 Sakarya, dekabr, 2014. II cild s.,152*

Qarabağ Azərbaycandır!

4. Ələddinqızı N. Xocalı simfoniyası. Səs qəz., 27 fevral, 2010. s. 10.
5. Əsgərzadə L. Əziz Şuşam, sən azadsan/15, XI 2020
6. Gün N. Xocalı simfonisi. Bakü, Vektor, 2006.
7. Həsənzadə N. Seçilmiş əsərləri. 7 cildə, II c. Bakü, Prometey, 2010 |
8. Zəlimxan Y. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, I c. Bakü. Doğu-Batı, 2006
9. Zəngilanlı O. Milli az. news.milli.az/regional/175855.html www.zengilan.com

*// Ədəbiyyatda Qarabağ mövzusu: Respublika elmi konfransın materialları /Qərbi Kəspə
Universiteti (24 aprel 2021-ci il). – 2021. – s. 90-95..*